

Соколёнок

5/2015

сентябрь-октябрь

Къарчыгъа

РЕСПУБЛИКАНЫ ЯШЛАР УЧУН ЭКИ АЙДА БИР ЧЫГЪАГЪАН ЖУРНАЛЫ

**„ГЪЯКЪЫМ ЯШДА БОЛМАС,
БАШДА БОЛУР!“**

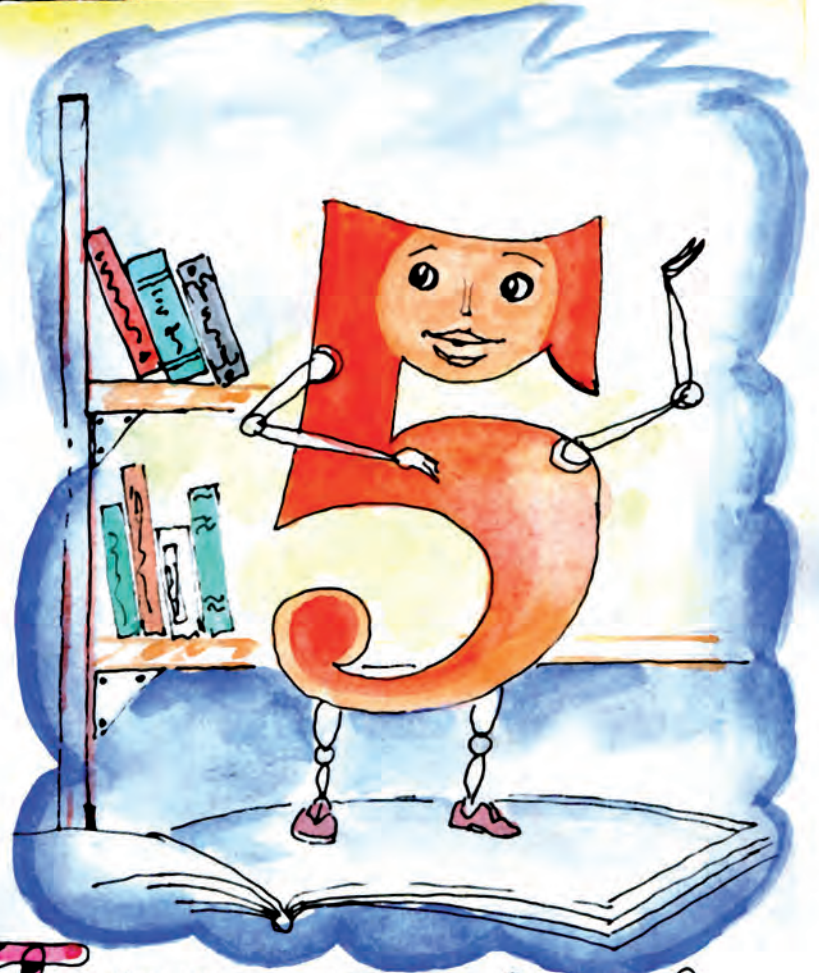
Бешни йыры

Бешмен чи мен бир яхшы,
Сен мени уйге ташы.
Мени алгъан гишини
Гъакъыллы бола башы.

Экиге къурдаш бусанг,
Эки булан сен турсанг.
Язып да болмажакъсан,
Класда къалажакъсан.

Мен чи бир яхшы бешмен,
Сагъа кѣп-кѣп герекмен.
Къыйматынг бешлер болсун,
Башынг билимден толсун.

АМИНАТ УСТАРХАНОВА,
6 «в» клас. Эрпели

Терен билим алайыкъ

Школагъа баргъан сонг,
Эдеп булан турайыкъ.
Гъаракатгъа белсенип,
Терен билим алайыкъ.

Охувда ёлдашлагъа
Яманлыкъ ёрамайыкъ.
Муаллимлеге тынглап,
Терен билим алайыкъ.

Элге гележек учун,
Пайдагъа талпынайыкъ.
Ялагъай яшлар болмай,
Терен билим алайыкъ.

Солтанат МАМАЕВА,
Къакъашура юрт.
«Къарчыгъаны» архивинден

АВУЛУМ, ЮРТУМ, ШАГЪАРЫМ...

ЙЫРЧЫ КЪАЗАКЪНЫ 185-ЙЫЛЛЫГЪЫНА

ГАММАТ АТАЕВ

БОТАЮРТ ВОС ЙЫРЧЫ КЪАЗАКЪ

Ботаюрт Хасавюрт шагъардан тогъуз чакъырым темиркъазыкъда ерлешген. Ол Акъташ озенни эски агъымыны от-орманлы ягъасында XIX асруну башында къурулгъан. Юртну башлапгъы агълюлери эндирейли Айдемир бийни тухумуну ихтиярындагъы Борагъан авулну сабанчылары болгъан.

Борагъан авулну бийи Ботаймурза оз сабанчыларын Эндирейден тебендеги топурагъына гечюрген. Шо саялы, авулгъа ону есини аты къоюлуп, шо ер Ботаюрт болуп къалгъан.

1875-1876-нчы йылларда элни гючю булан къазылып Ботаюртдан оьтген Сулакъ – Юзбаш татавул (узунлугъу 59 чакъырым) сабанчылары топуракълары сугъармагъа да имканлыкъ берген. XIX асруну 60-70-нчи йылларында Ботаюртну экономикасы хыйлы озген. Онда увакъ саниятчылыкъ, алыш-бериш ишлер жанлангъан, юрт базары тувулунгъан. Ботаюртда бийлени, янгы арагъа чыгъып гелеген акъчалы байланы, ку-

лаклары хозяйстволарында аз-маз ишлер табулгъан. Шолай ишлени излеп, къазанчгъа умут этип, Ботаюртгъа эки якъдан ярлы сабанчылар, тюрлю саниятчылар гечюп гелмеге башлагъан. Къумукъланы оьр пагъмулу уллу шаири Йырчы Къазакъ Татарханов да, пачаны сибиринде уьч йыл туруп къайтгъан сонг, 1861-1900-нчу йылларда Ботаюртда яшагъан. Тюрлю-тюрлю вакътилерде ол Ботаюртдан озге юртлагъа гечюп яшап да юрюген. Буса да аслу гьалда Къазакъ шо йылларда Ботаюртда макан тутгъан. Озокъда, огъар Сулакъ озенни ари ягъына чыкъмагъа пачалыкъ гьакимлени ягъындан ихтияр да этилмеген.

Ботаюртда Йырчы Къазакъ ертурман уста болуп ишлеген, гьакъгъа харбузпастан чачып, огъар къуллукъ ва къаравул этип де къазангъан. Ол Ботаюртда саниятчылыкъ касбуну юрютюп яшайгъанда, шо юртлу Жаминат деген тиштайпагъа уьйленген. Къазакъны биринчи къатыны ва тунгуч авлети, уланы, ата юрту Муселемавулда къалгъан.

Йырчы Къазакъ Ботаюртда йигирма йылгъа ювукъ яшагъан. Шо вакътини ичинде ол кѣп санавада гючлю йырлар яратгъан. Ону йырларында адамлыкъ, батырлыкъ, къурдашылыкъ макъталгъан. Оларда намартлыкъ, къызбайлыкъ, гюнчюлюк сѣгюлген. Уллу йырчы сѣгеген ва эрши этип гѣрсетеген учуз хасиятлар шо девюрде ер есилеге, айрокъда янгы обсюп арагъа чыгъып гелеген акъчалы байлагъа, алыш-беришчилеге, мал есилеге хас болгъан. Ону йырларыны, такъмакъларыны адамны юрегине батагъан сѣзлери юртгъа пачалыкъ ягъындан башчылыкъ этеген идараны къуллукъчуларына, адилсиз старшиналагъа айрокъда иришхатлы тийген.

Шолай уллу шаир, юртдагъы, элдеги зулмуну суратлап, огъар сиясы маъна берген. Сиясы буса (политика) шо девюрде бийлени-байланы ихтиярларын якълагъан, зулмуну гючлендирген. Зулмугъа къаршы сѣйлейгенлени де шо сиясы гъызарлагъан ва хатирсиз кюйде жазалагъан.

Яшавда тюзлюкню, адилликни талап этеген Йырчы Къазакъны къысматы да шо девюрде жазалавсуз обтмеге бажарылмагъан. Зулмучу класны вакиллери, йырларында озлени хорлайгъан Къазакъны ѳкъ этмекни масъаласын озтѣрече чечген.

Бир керен гече Къазакъ уьуне янгы гелип чечинип турагъан вакътиде ону терезеси гючлю къагъыла. «Ва, Къазакъ!» - деген аваз да бола.

– Вай! – деп, жавап бере шаир.

– Чыкъсана бир мюгълетге къыргъа!

Къазакъны артындан гечени бир заманында адамлар гелеген кюйлер кѣп болгъан. Ону тойгъа, йыбавгъа, гъатта гече юхлап болмайгъан авур яралы бар уйлеге де чакъыргъанлар. Неге тюгюл, ол агъачкъомузун сокъса, адамны хынжал яралары да тынглагъан. Къазакъ, агъачкъомуз согъуп, хыйлы адамланы яраларыны янывун солкъ этген.

Гъали де шолай бир къуллукъгъа гелген-

дир? – деп ойлашып, Къазакъ, уьстюне зат сама да гиймей, ич опурагъы булан эшикке ювукълаша.

– Не этесен хари, бойдагъым? Чыкъма шолай, мен барып къарайым, – дей Къазакъны къатыны Жаминат.

– Ёкъ, озюм къарайман. Ярайгъан затмы чыкъмай къалмагъа, ѳкъ эсе «къоркъач» деп де айтарлар.

Къазакъны девюрюнде яшайгъан къумукъ эрлеге къырдан къычыргъан гишиге: «Кимсен? Несен?» – деп сорай турмагъа айып саналгъан. Чакъырдмы сени бирев, шоссагъат гъазирленип, савут да алып, чыкъмагъа герексен. Тек Къазакъ гъазирленмеген. Ол къолгъа савут чу нечик де алмагъан, гъатта уьстюне чепкен – къапталын да гиймеген. Яланажкъ, яланбаш эшикни ачгъан ва къыргъа чыкъгъан. Чыкъгъан ва дагъы къайтып гелмеген, даимликге ѳкъ болгъан.

Жаминат эшик алда тапур-тупур авазлар эшитген. Къолуна тогъанакъ да алып, ол къыргъа чыкъгъан, тек эшик алда биревню де гѣрмеген. Арекде бир нече ат туяжкъ авазланы, ит гъаплавланы эшитген. Тез уйге гирип, лампаны терезеге салып, абзарны ярыкъ этген, ер-ерине тергеп къарагъан. Шонда Жаминат авул-хоншугъа къувун салгъан. Бир нече ярлы улан къувунгъа чыкъгъан. Тек Къазакъны гъызы да табулмагъан, клас душманлар, ону кимбилди этип облтюрген, даимликге ѳкълагъанлар.

Яман хабарны эшитип Ботаюртгъа шаир Магъаммат-апенди Османов етишген. Ол озю булан Хасавюртдан ийис билеген ит де алып гелген. Ол Къазакъны сюегин излеген, тапмагъан. Ону къабур къайда экени гъали де белгисиз.

Бир якъдагъы ярлыланы да, биревю якъдагъы барлыланы да арасында клас обжетлик, обчлюк бар юртда байланы янындан ярлылагъа шолай намартлыкълар кѣп бола гелген.

Анвар Тарасиев
Дагъыстанны халкъ шаури.

КЪАЗАКЪ-КИМ, МЕН-КИМ...

Ёкъ, мен Къазакъ тюгюлмен,
Къазакъ къалын, мен юкъкъа.
Къазакъ – къар къызартгъан гюн,
Мен – йыртыллайман чыкъгъа.

Къазакъ – Гюн, мен – юлдузман,
Мен Къазакъсыз йылыман.
Къазакъ – къыркъ къыллы къомуз,
Мен – ону бир къылыман.

Ёкъ, мен Къазакъ тюгюлмен.
Къазакъ бувма бугъавлу.
Мен къонгуравсуз къушман,
О – къомуз къонгуравлу.

Ёкъ, мен Къазакъ тюгюлмен,
Балики, Атабайман.
Къазакъ – йырны йилиги,
Мен йиликдеги майман.

Ёкъ, мен Къазакъ тюгюлмен,
Мен Къазакъны жынсыман.
Къазакъ – Къумукъну къаны,
Мен ону тамчысыман.

Микайыл Лужков

Гюз бирден гелип къалмады. Башлап еллерин йиберди, сонг – булутларын. Ахырда увакъ сыгъанакъын себеледи. «Энни бизге мунда этме иш ёкъ», – деп айтагъанда йимик, къанатларын да къагъа туруп, къушланы кёплери исси якълагъа алгъасады.

Булутлар гъаман арта бара. Япыракълар саргъая. Саргъайгъан-саргъайгъаны бутакъдан айрылып ерге тюше. Тёгюлген япыракъланы кёплюгюнден ерлер саргъая, тереклер буса ялангач бола бара. Али бу гёрюнюшге ажайыплыкъ этип къарай. Огъар яйда етти йыл битген. Гъали ол – охувчу. Дарсда учители, гюзню гъакъында айтып, шиърулар да охугъан эди. Али кёп затны англады. Учительге кёп соравлар да берди. Масала, даим яй болуп турма неге ярамай? Яйда емиш де кёп бола, печни якъмагъа да тюшмей...

Муна гъали де ол: «Яйда биз енгил гийине эдик, тереклени буса къалын япырагъы бола эди. Гъали биз исси гийинебиз. Къыш учун пальтолар, тонлар да онгарабыз. Тереклер буса, бар япыракъларын да тёгюп, ялангач бола бара. Олар сувукъ болмаймы экен?» – деп ойлаша. Къырыйна анасы геле.

– Не ойлашасан, балам?

Али огъар объюню соравун бере.

– Терекни жаны терекде тюгюл чю, – деп иржая анасы, – тамурунда. Тамурну буса топуракъдан этилген бек къалын тону бар... Аякъ тавушланы эшитип, Али артына бурула. Ол эшитген бригадир Исакъ агъавну аякъ тавушлары болгъан экен.

– Мунда не этесен, Али? – деп сорады бригадир.

– Тергевлер этемен. Агъав, сен билемисен тереклени япыракълары неге ёкъ? – деди Али.

– Э-э, – деп иржайды бригадир. – Сени юхлайгъан, ял алагъан заманынг боламы?

– Бола.

– Топуракъны да бола. Ял алмагъан адам ишлеп болмайгъан йимик, ял алмаса, топуракъ тереклени, ашлыкъны оьсдюрюп болмай...

– Вагъ! – деди Али. – Агъачтюпге гюзлюк будай чачылгъанмы?

– Чачылгъан

– О оьсме башлагъанмы?

– Башлагъан.

– О ер неге ял алмай дагъы?

– Э-э, – деп, бригадир янгыдан иржайды.

– Топуракъ, инишим Али, ана йимик зат. Ана, юхлай туруп да, йылайгъан яшына эмчек бере. Яшын тойдуруп, янгыдан юхлай. Бирдагъы йыласа, бирдагъы тойдура. Сыгъанакъ гелмеге башлай. Али уьуне алгъасай. Атасы ону:

– Мени яшым берекетленип геле! Мени яшым берекетленип геле! – деп къаршылай.

– Олай деп неге айта? – деп сорай Али.

– Юз сугъарма, гюз сугъар деп эшитгенмисен? – дей атасы. – Эшитгенмен.

– Неге айтагъанны билемисен?

– Билмеймен.

– Буса бил, – деп англата атасы. – Гюзде топуракъ сувгъа тойса, язда ашлыкълар яхшы бола.

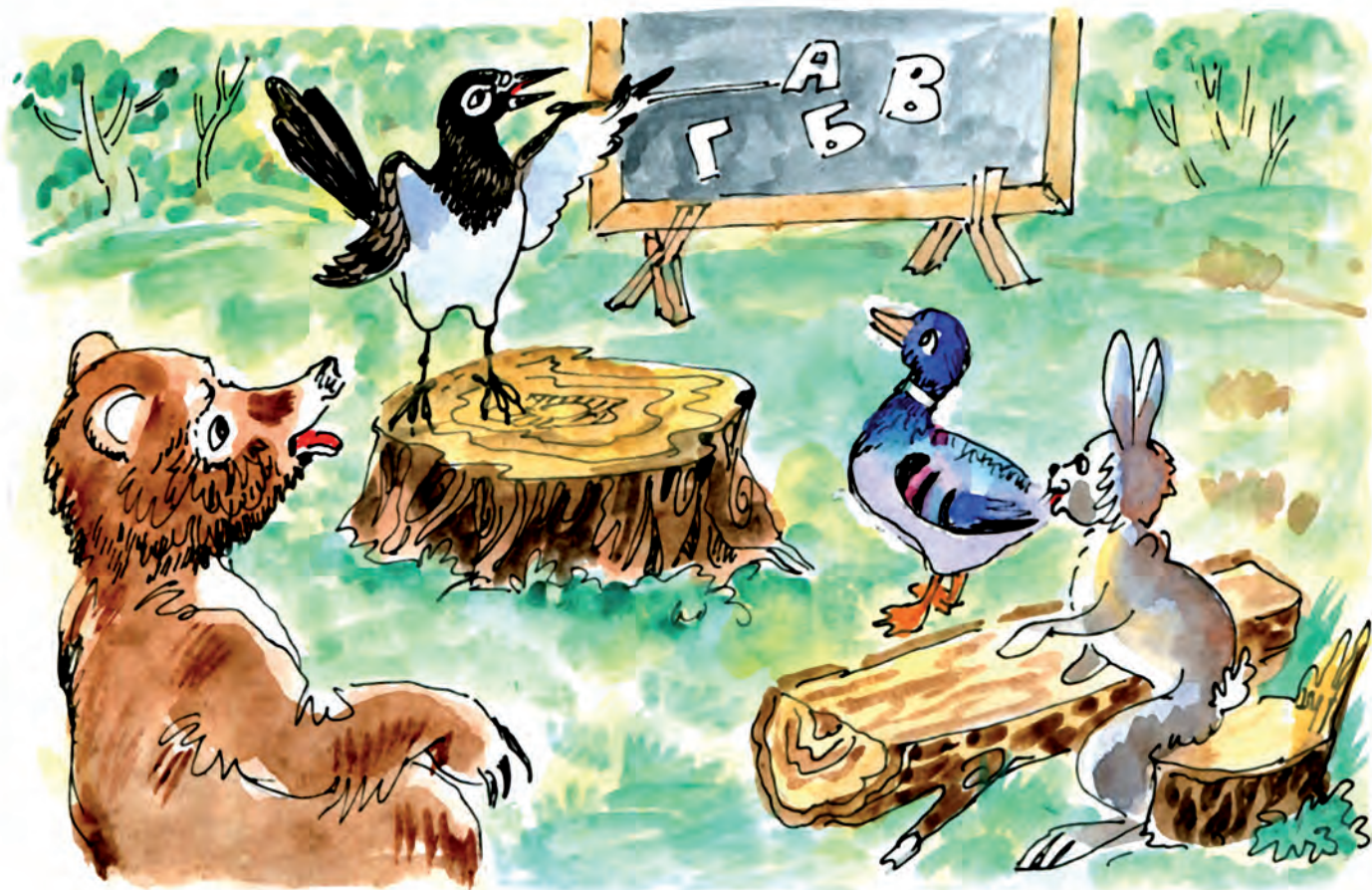
«Гертилей де, гюзде янгурлар кёп бола хари», – деп ойлаша Али. Бу арада авлакълагъа кюйлевючлер тёгюп къайтып гелеген самосвал машинлер гёрюне. «Кюйлевючлер де тёгюлген. Булай арив янгур да явгъан сонг, бу йыл ашлыкълар нече де тизив болар!» – деп сююне Али.

Абулмежит Межитов, САВУСГЪЯННЫ МАКТАБЫ

Сап-сари гюз. Бир савусгъан
Талада мактап къура.
Гъар-бир жангъа алиплени
Ялкъмай уйретип тура.
Муаллим къуш булай башлай:
– «А» – асбийчи, «Б» – бакъа,
«Гъей, аюв, сен бери бакъ, – дей, –
Не ойнайсан, бош такъа!»
«В» – варканат, «Г» – гегевюл,
«Г» - ге башлана гамиш.
«Бакъ-бакъ! - ны къой, тептеринге
Язып ал чы, гъей, бабиш!
Къоян, сен де шу гъарпланы

Язып алмасанг болмай!
«Гъ» – гъанкабут, гъанкъут, гъама.
«Д» – дандерек, дарс, доммай.
«Е» – елпивиоч, енгсиз, елбаш.
«Ё» – ёлавчу. Э яш, тын!
«Ж» – жюжек, жин, жибин, жым-
чыкъ.
«З» – зувгъанлар, зенг, зылцын!
«И» – ит, илыкъ. «Й» – йымырткъа.
«К» – китап. «Къ» – къатарбаш,
Къаргъа, къузгъун ва къыжгъы-
жакъ.
«Л» – лакълакъкъуш. Токъта яш!

«М» – мурапа, мия, маймун.
 «Н» – накъыра, нал, нарат.
 «О» – орман. «Оь» – оьрдек, оьзен,
 «П» – пайпелек, пил, парад.
 «Р» – рам, рагъму. «С» – сабанчы,
 Самурсакъ, сари сыйыр.
 Ялкъамысыз, къавгъагъыз кёп,
 Тынгламаса не хайыр!
 Тынглагъыз чы, «Т» – тал, тавукъ,
 Тонкътонкъ къуш, топ, тегенек.
 Тюйлюген, сен тынгламайсан,
 Айт, сагъа да не герек?!
 «У» – улакъ. «Уь» – уьрге, уьртю.
 «Ф» – фартук, форма, ферма.
 «Х» – хамхарти. Хундуз, сен де
 Язып ал, къарап турма!

«Ч» – чабакъчы, чабакъ, чебич.
 «Ш» – шаршар, шар, шамала.
 Бир эки гъарп къалгъан, Шайтан!
 Аста къойсанг не бола?!
 «Э» – энем, эдепсиз эшек.
 «Ю» – ювушан, – деп яздылар.
 «Я» – ябалакъ, ярлар, яшмын,
 Бары да эсде къалар.
 Сап-сари гюз. Бир савусгъан
 Талада мактап къура.
 Гъар-бир жангъа алиплени
 Ялкъмай уьйретип тура.
 Бары да жан бу мактапда
 Гъакъыл-билим алажакъ.
 Гючлюлер де, гючсюзлер де
 Къурдаш болуп къалажакъ.

Эмина Ибрагъимова бу йыл алтынчы класгъа чыкъды. Ол янгыз бешлеге охуй. Эмина рейхстаггъа байракъ къакъгъан игитибиз Абдулгъаким Исакович Исмайыловну аты къоюлгъан Хасавюртдагъы 10 номерли школагъа юрюй.

Эминаны школаны завучу-уланасы Раиса Магъаматовна Шагаева гъар гюн дегенлей, школагъа алып геле болгъан. Бир гюн яш музыка тавушланы эшите ва шо не экен деп, излеме башлай. Музыка бир класдан геле болгъан. Яш гъарангъа эшикни ачып, ичине гире.

Муаллим Елена Аркадьевна Эминаны арив къаршылай. Яшны излей туруп уланасы кабинетге де гире. Гирсе, Эмина фортепианону артына олтургъан. Шо гюнден тутуп, уьч йыл ярым болагъан Эмина музыка школада охума башлай. Эминада уллу адамда йимик чыдамлыкъ бар. Муаллимлери муну бармакъларынын соза болгъан. Тек нечакъы авуртса да, ол шо алатда ойнама

уьйренмек учун чыдагъан. Муну пагъмусу, талаплылыгъы барны муаллимлери биринчи гюнокъ да гьрген ва пагъмусун артдырма яшгъа кьмек этгенлер.

2009-нчу йыл Эминагъа беш йыл болагъанда, Дагъыстанны тахшагъарында «Яш пагъмулар» деген конкурс оьтгериле. Шонда Анастасия Георгиевна Папаян Эминагъа экинчи даражалы диплом тапшура. Ол онда лап да гиччи ортакъчы болгъан ва пагъмусун оьрюм яшлардан бир де кем гьрсетмеген.

Ондан къайры да, Эмина школада, шагъарда оьтгерилеген гъар тюрлю олимпиадаларда уьстюнлю ерлени ала. Кьп грамоталары бар. Айтылгъан, охугъан дарсны шоссагъатанглай, ала. Суратэтме де, бийиме де, русча шиъру язда гьюнери бар. 10 номерли школаны гъар тюрлю чараларында ортакъчылыкъ эте, бийий, пианио согъа. Яшлар учун республикада чыгъагъан «Орлёнок» деген газетде, макъалалары шиърулары чыгъа.

Эмина 2015-нчийылда Хасавюрт шагъарда ытгерилген адабият ва табиатны къорув масъаласы салынгъан «Жанлы дюнъя» деген конкурсда биринчи ерге ес болгъаны саялы, башлапгъы класланы арасында «Экология ёммагъы, деген номинацияда биринчи даражалы диплом булан савгъатлана. Ол бек саламат къыз. Озьюн кёп макътап турса суймей, тек олай къызны макътамай да, кимни макътарсан?!

Бир гюн Эмина арыв акъ капот да гийип, бурма узун чачларын да йиберип, школагъа гелди. «Мен бугюн музыка школаны тамамлайман, шагъатнама аламан», – деди.

Музыка школада 7 йыл дарс берген муаллими Аида Рустамовна Самедова Эминагъа шагъатнама алып тамамлап къоймай, макъам булан байлавлу ишни давам этмекни тиледи.

Он бир йыллыкъ Эмина гитара сокъмагъа уйренмеге де суюе. Шо гюнокъ ол озьюню болажакъ муаллими не де ёлукъду. Бу гиччи къызны яшавда кёп уллу умутлары бар, ол школаны битген сонг докторгъа охумагъа суюе. Ону анасыны атасы Солтансайт Шагаев де доктор болгъан, анасыны уланкъардашы да доктор болуп ишлей.

Мен де Эминагъа гъакъ юрегимден озью тутгъан муратлагъа етмекни, озьюню алдында токътагъан борчланы уыстюнюлю кюйде кютмекни ёрайман, шолагъа етер деп де инанаман, неге туююл де, о бек далаплы къыз. Яхшы ёл, Эмина!

Зарият Умаева

Сахават савутларын
Бек байлагъан нече де,
Тапанчасын, хынжалын
Чечмей ята гече де.

Эргишиге инг алда
Баш савут герек экен,
Недир десегиз ол да –
Къоркъмайгъан юрек экен.

Инбашда тюбеге бар,
Къабургъада – шёшгеси,
Бою бар, тереге бар,
Макътанмакъ да – пеше-
си.

Бирев муну бир керен
Къысгъанда бойнун ту-
туп,
Бу кюстюне бек терен
Савутларын унутуп.

Тююлюп, тюпде ятып,
Сав да къалып Сахават,
Савутларын уватып,
Этме башлай къазават.

Хынжалын ташгъа ура,
Шёшгесин чорт сынды-
ра.
Тапанчасын, тюбегин
Шиша кашадай къыра.

«Мени къыйын гюнюмде
Табулмагъан сонг магъа,
Герексиз, – дей, – шу
кюйде
Гёз алдымда сынмагъа.

Яшы сорай анагъа
– Неге акъ тюгюл гёден,
– О да сагъа не
къайгъы,
О гийген къара гёлек.

– Буса акъ гёлегимни
Гёдекге берме герек.

Охуву болса чолакъ,
Охуйгъан болур томакъ.
Шарт-шуртгъа багъып
чаба,
Не тапмай, не де таба.

– Гы яшлар, жыйылайыкь,
Юмунчукь да ойнайыкь,
Ер-ерге яшынайыкь,
Къайсыбыз юмунайыкь?

Битики-битики билангъа...
Гезик чыкьды Исламгъа.
Разимен, юмулайым,
Къайсыгъызны тутайым.

ЮМУНЧУКЪ
ЮН

Токъта, Ислам, бишмеген
Яшынма ер тышмеген.

Яшлар гете якъ-якьгъа,
Бириси бурунчакьгъа
Бириси гётермеге,
Бириси гире чапчакьгъа.

Гиччинекей уланпав
Ойнайгъанда гюланпав,
Гючюгюне тилеген
«Дарсгъа сен бар да», – деген.

СИЗ АНА ТИЛИГИЗНИ БИЛЕМИСИЗ?...?

АЛМАНЫ АЛИМАНЫ...

Алиман-аливан, деген недир? Шулай сарын бар, кюйге къарагъанда, бырынгъы сарын:

Алманы алимань,

Коканны шириваны. (Шириванда болагъаны)

Сенден садагъа болсун

Къызланы кериваны.

Шу сарын башгъачалай да айтыла, онда алманы орнуна аливань, деп къоллана. Себеби де шу: янаша гелген эки де сездеги (алманы-алимань) **М** аваз маънаны аз-маз буса да къарышдыра – алманы алагъан гиши, деген маънаны англатагъанда йимик болуп къала. Сонг да артда гелеген **В** авазлы къапияланы (шириваны-кериваны) таъсири булан **М** авазны орнуна **В** аваз къолланагъан болуп къалма да ярай. Бырынгъы тюрк тилде алиман деген сёз болгъан – асыл, атив, яхшы деген зат. Шо сарынны герти маънасына гёре айтсакъ, шулай чыгъа:

Алманы асылы (аривю, яхшысы),

Коканны шириваны (Шириванда болагъаны).

Сенден садагъа болсун

Къызланы кериваны

Бир табун сарынларда байтны биринчи яртысы къапияны хатиринден къоллана, байтны экинчи яртысы булан ону бир аралыгъы да болмай. Шунда шолай. Айман сёз гъали къолланмай, деме ярай.

О янгыз бырынгъы бир сарында ёлугъа:

Ат миндим айман тюзге,

Атым чайдым денгизде.

Ай булутгъа гиргенде

Айланырман мен сизге.

Бырынгъы тюрк тилде айман сёзю -- кърккъунчлу деген маънасы болгъан.

«Ат миндим айман тюзге,» – деген, сатырны «кърккъмадым, тартынмадым, кърккъунчлу ерге бармагъа ат миндим,» – деп, англамагъа герек.

Къабар (къабарлы) сёз гъали бизин тилде ёлукъмай, амма бырынгъы тюрк тилде болгъан: – келпет, гелиш, белги, сурат, тикме оюв маъналарда къоллангъан:

Къабалайынг къабары,

Гёлегинг ачыкъ сари.

Кёп суйсенг, аз суюермен,

Суймесенг, ондан да ари, – деген, сарында шо сёзю шулай англамагъа тюще:

Къабалайынг тикмели (оювлу, суратлы),

Гёлегинг ачыкъ сари.

Кёп суйснг, аз суюермен,

Суймесенг, ондан да ари.

Ибрагъим КЕРИМОВ,

Дагъыстанны халкъ язывчусу.

САВГЪАТГЪА БЕРЕР ЭДИМ

Узликот
Ибрагимова

Оъмюрюнг узакъ болсун,
Жанынг савлукъ, анайым.
Ал мени, бас баврунга,
Бир къучакълап къанайым.

Къучагъыма сыймасанг,
Къулачым герер эдим.
Дюнъя меники буса,
Савгъатгъа берер эдим.

БИШЕВЮМ

Бишевюм, акъ бишевюм
Акъ къар явгъандай таза.
Мен къозумну емлеймен,
Бишев де аякъ яза.

Сувгъа элтсем – сююне,
Емге де ете алай.
Бутларыма чырмала,
Гелип къолларым ялай.

Бир менден озуп гете,
Бир артгъа, алгъа чыгъа.
Сёйлемей пысып къалсам,
Огъ, не суймей, талчыгъа,

Олтурсам, гъазир етип,
Тёшеле къучагъыма.
Къуллукъ этгенни суймей
Кёп суйген кърчагъыма.

Мен бантик байлай бусам,
Обзю гелип хашына.
Бантигим байлар эдим,
Тюклери ёкъ башында.

Садикге элтме суйдюм,
Мамам къайтарды уруп.
Бишевюм къала уйде,
Артымдан йылай туруп.

МАСХАРА

- «М» - гъа башлангъан о недир?
– Узун къуйругъу бармы?
– Бар.
– Бир залим башы бармы?
– Ёкъ.
– Къулакълары узунму?
– Тюгюл.
– Тишлери иттими экен?
– Дюр.
– Мен ондан къоркъдум мекен.
– О – бизин талгъыр мишик,
Шондан къоркъамы гиши.

УЛЛУЛАР АЙТАГЪЯН СӨЗЛЕНИ ТЕРГЕ

Мияма объюню уясыны мююшюне тыгъыла – ел болажакъ.
Бакълар къычыра – чакъ бузулажакъ.
Къомурсгълар уяларына гирип яшына – яшмын яшнажакъ.
Къарлыгъачлар тюпден уча – янгур къаравуллана.

ЮЗ СУГЪАРМА – ГЮЗ СУГЪАР...

Язгъы йыр гюзде йырланар.
Язда чачмагъан гюзде ормас.
Къыш къышлыгъын этмесе, яз язлыгъын этмес.
Къыш болсун – къарлы болсун.
Тариси бар тар болмас, къуш къапулдан хар болмас.
Къыш чепкенли, яз тонлу.
Языкъны къышда танымагъан там хоншусу, язда агъасы болуп тёр ягъында олтургъан.
Языкъ ишни къышда башла.

Муеетана
Тюсеинов

Дарсларын гъазирлеп битгендокъ, Вагъит, ойнакълайгъан улакъ йимик атыла туруп, орамгъа тюз болду.

Ачувгъа йимик, илли-инсан, бир жан сама ёкъ. Вагъит юртну эки бёлюп объеген, суву аз объенге багъып тербенди. Темир кёпюрню ягъындагъы узун ташда олтурду. Яшланы къайсы да ташны бийик ягъында – командирни еринде олтурмагъа сюе.

Вагъит де гъали, озокъда, шо сыйлы ерге къонду.

Вагъит не этегенин билмей турагъанда, насипге, орамны ари башында, бурунчакъда бир яш гёрюндю. Сююнмекден Вагъит атылып еринден турду. Къараса – Солтан.

Солтан булан Вагъитни эришивю, тартышыву кёп бола. Аюв дослар. Тюнегюн де тутушдулар. Экиси де йылап къутулду.

Атасы Вагъитге: «Эргиши тез ачувланмас. Гъазиринде ябушуп йиберме тюшмей. Яхшы хасият тюгюл», – деп гъар заман айып эте, саламат, чыдамлы, чомарт болмагъа, ёлдашларыны терс ишлерин гечмеге уйрете. Шону учун да гъали Вагъит, тюнегюнго къалмагъалны унутуп, Солтангъа багъып юрюдю де:

– Ойнайыкъмы? – деп сорады.

Къолундагъы къалын этилип мурапа сюртюлген уллу аш гесегин хыйлы чайнап:

– Ойнайыкъ дагъы, – деп, Солтан рази болду, – Сюе бусанг, бираз ойнайыкъ.

– Сюемен, озокъда! Билемисен, агъачлыкъда партизанлар... бизинкилер... Сен телевизоргъа къарадынмы? Гел, биз де шолай...

– Мен гъали олай чабып ойнамайман. Бир алдын аргъумакъда олтуруп ойнайыкъ, – деп, Солтан объюню таклифин берди.

– Яхшы дагъы, юрю, олтурайыкъ, – деди ол Солтангъа. – Тек сен бираз чалт аша!

Алдынлыкъ этип Вагъит командир олтурагъан ерни еледи. Ташны алаша ягъында ерлешип, Солтан ашама белсенди.

– О-гъо! – деди Вагъит кюлей туруп. – Сени мыйыкъларынг бар! Мурапа мыйыкълар

– Негер кюлейсен? – деп, ол эрниндеги бир мыйыгъын тили булан ялап тайдырды. – Кюлеме! Кюлесенг, мен сени булан ойнамажакъман.

– Аша, аша! – деди Вагъит къолун силлеп. – Сени мысгъыллап кюлейгенлер ёкъ.

Солтан:

– Гел, ерлерибизни алышдырайыкъ? – деп тиледи.

Вагъит ону тилевюн бир де ушатмады. Буса да, объю командирни еринде бираз олтургъанын ойлашып, рази болду. Солтан сыйлы ерге чыкъды. Тек ону юрегине шоссагъат шеклик гелди: неге Вагъит бу ерни огъар гъазиринде берип къойду экен? Бир гылласы сама да ёкъму? Тергеме токъташып:

– Мен булай ойнамайман, – деди ол. – Гел сен ерингде олтур, яхшымы?

– Нечакъы да яхшы, чыгъайым! – деп, Вагъит сююне туруп ерине барды. – Гы, гетдик! Мен космос гемени шо юлдузгъа гъайдайман! Бек тур, Солтан! Она Акъ юлдуз! Она Сари юлдуз! Мен космос гемебизни Шавлалы юлдузгъа

багып бураман! Вж-ж-ж!.. энни сол якъгъа бурма тарыкъ! Вж-ж-ж!.. энни — онг якъгъа! Вж-ж-ж!.. дагъы да солгъа. Вж-ж-ж!.. бизин космос гемебиз гъали...

— Токъта, Вагъит! Мен олай суймеймен! Космос геме болмасын, танк болсун!

— Танк? Яхшы, Солтан... Гетдик! Мен гъайдайгъан танк фашистлени окопла-рына етише тура! — деп, Вагъит шос-сагъат алышынды. — Лап гючлю кюй-де атышма башлайбыз! Тах! Тах-тах!.. Алыгъыз яхшы буса!.. Тах-тах! Тах!.. Алыгъыз фашистлер! Муна сизге! Муна!

— Таман, таман! — деп, Солтан ону дагъы да бёлдю.

— Ва-а-а, нечик яшсан сен!

— Энни мен командир болма сюемен!

— Суйме! — деди Ва-гъит. — Бир янгыз да суйме! Еринг-де олтуруп тур! Бир токътавсуз ерлерин алышдырагъан бу не кюйдюр?!

— Буса, мен ойнамай-ман, — деп, Солтан сабур кюйде ашын хапды.

Вагъит еринден йылышды.

— Гел, муна, тайдым, олтур.

Къачып, чабып, бир-биревню тутуп яда яшынып, излеп ойнамагъа Вагъит бек муштарлы. Тизив оюнлар! Бир парти-зан боласан, бир яралы лётчик бола-сан.

Солтан буса кёп чапма суймей. Ол ба-зыкъ, тез тала.

— Мен талдым, — деп, Солтан таш ар-гъумакъгъа багып юрюдю. Темир кё-пюрге етишип гелеген анасын гёрюп, ол бек сююндю: — Анам геле! Анам! Анам!.. Уйге барамысан, анам? Сум-канг авурму? Бер, кёмек этейим!

— Тарыкъ тюгюл, балам, — деп, анасы ону башын сыйпады. — Авур тюгюл, сен ойна. Эришмей, арив ойнагъыз.

— Авур чу, анам, сагъа. Авур!

— Тюгюл, балам, тюгюл. Ойна къурда-шынг булан, — деп, Солтанны анасы сумкадан эки алма чыгъарды.

Бирисин кисесине салып, Солтан бири-си алманы ашама башлады.

— Ёлдашынга да бер, балам. Олай яра-мас.

— Мен де билемен, — деди ол. — Сонг бе-рермен дагъы!

Ону анасы сумкадан Вагъитге башгъа алма чыгъарды. Ол гетгенде, яшлар узун ташда олтурдулар. Командирни ерин Солтан тутду.

— Не татли алмадыр! — деп, ол мун-гайгъан Вагъитге тергев-лю къарады. — Сеники татлими? Бер чи къарай-ым!

Вагъит алманы огъар узатды. Айландырып-айландырып, Солтан алманы лап къызыл еринден хапды. Уллу хап-макъдан ол авзундагъы гесекни гъаран чайнай эди.

— Ва-а-а, сагъа лап тат-лиси тюшген, яш! — деди Солтан, алманы къайта-рып.

Вагъит, ярты болгъан ал-маны ашамай, къолуна

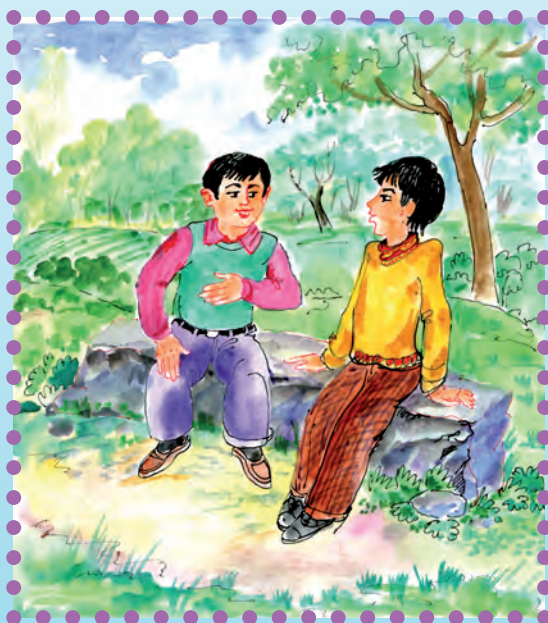
тутуп токътагъан эди.

— Аша! — деди Солтан. — Неге ашамай-сан? Татли тюгюл деп эсинге гелеми? Бу авлиягъа! Бек татли алма! Аша, ав-лия!

— Сен озюнгсен авлия! — деп, Вагъит еринден турду, дагъы сёйлемедей, уюне багып тербенди. Бир нече абат алгъан сонг, артгъа бурулуп, эрнине де тийдир-меген алманы Солтанны аякъларына пырхытды.

— Сенсен авлия! Сени алманг да аччы алма! Англадынгмы? Аччы алма!

Гетип барагъан Вагъитни артындан къарап Солтан, озюню авзундагъы алма гесек бирден аччы болуп къал-гъандай, ойгъа да батып, чайнамай токътагъан эди.

Аттын

Атав
Атаев

Гюзден айрылыв

Гъар терекни бутагъын
Гюз айрыча тарагъан.
Къаршыдагъы тѣбеден
Къыш агъачгъа къарагъан.

«Къыш гелир, сувукъ гелир,
Дѣрт де якъны къар ябар,» –
Деп чакъ-чакъда сес бере,
Къоркъув бере къаргъалар.

Къавгъасыз обзен ягъа,
Пашмансув суву агъа.
Жангъа азиз рагъатлыкъ
Тувгъан савлай дюнъягъа.

Агъач бугюн ялангъач,
Агъач ичи айры чув.
Агъачны ойлашдыргъан
Алтын гюзден айрылыв.

Гюзню

Ярыгъы

Татавул бойда акътал,
Сари – алтын япырагъы...
Сюзюк сувда чайкъалып,
Яна талны чырагъы.

Сен яз болуп яшнама
Айлансанг да сѣзюнгде,
Гюзню пашман ярыгъы
Яна талгъан гѣзюнгде.

Талны яшыл шавласы
Сѣндю бир гюн бу бавда...
Гъар оьмюр оьзтерече
Ярыкъ бере яшавда.

Салкъын сувда чайкъалып,
Яна гюзню чырагъы...
Нече де азиз магъа
Оьмюрлени бу чагъы.

АКВАРИУМ

Аквариум – балыкъланы уясы,
Шиша тюпде юзелер де, ойнайлар.
Тюрлю-тюрлю жынслардагъы балыкълар
Нечакъы да ойнаса да тоймайлар.
Бирлерине берилгендей алтын сув,
Бирлерини акъ гюмюшдей тюслери.
Шо саялы болма ярай оланы
Гюн ёкъда да къувлуп тура уьстлери.
Аквариум – ою, дерти Аташны,
Балыкълагъа ем себе о гюнде уьч.
Олагъа о гъава да, гёр, йибере,
Олсуз олар болма ярай онда пуч.
Чакъда-чакъда барып Аташ базаргъа,
Заманда бир балыкъларын янгырта.
Ол янгыртгъан сайын гиччи балыкълар
Гюнден-гюнге обсе, обрлене, арта.
Муна бугюн алып гелген къарамай,
Къызыл къанат къара гёзлю балыкъны.
Къарагъанда гелген ерин о суймей,
Суйме ярай гёк денгизни чалыкълы.
Аташ гъали башламагъан охувун,
Биринчиге барма герек бу йыл гюз.
Ойлашаман, къарап мен балыкълагъа,
О да гетсе нечик болур кююгюз.

Ш И Р К А Е

Вая, вая, о недир?
Уьстден чатыр тартылгъан.
Ич яны той тавушлу,
Дёрт де якъгъа артылгъан.
Юрю биз де къарайыкъ,
Цирк гелген деп хабар бар.
Циркге баргъанлар ондан
Уллу леззет табарлар.
Ичи ярыкъ уьй йимик,
Оьрюнде юлдуз ойнай.
Къара, аюв балагъа,
Аякъ машинни гъайдай.
Аркъанда пегъливанлар,
Бири минген бирине.
Тюпдеги сув чапчакъда,
Сувсар бала кирине.
Адамлардан аз тюгюл,
Бу циркдеги жанлар да,
Яшайгъан бу дюньяда
Тюрлю-тюрлю янларда.
Циркде не де бола экен,
Не де ёлугъа циркде.
Къонгуравларын тагъып
Бийиме чыкъгъан ирк де.

Кочапланы уьстюнден
Юрюй машинлер чабып.
Атдай уьстюне мине
Чычкъан мишикни табып.
Пиллени бурнулары
Барып ерге тиелер.
Тонкъуларын ойнатып,
Чаба мунда тюелер.
Гёргенни гёзюн тарта,
Бу циркдеги доммайлар.
Оланы бир гёргенлер
Кюлемейли болмайлар.
Ойнакълайгъан аювну,
Оралагъан атланы,
Мунда гелгенлер гёрюр
Дагъы да кёп затланы.

Сыйлы! Анвар-Бек Кьонакь Култаев

Янгур геле
Алгъасавлу бу Ерге
Кьонакь болуп
Оьсюмлюкте, оьленге.
Къалкъы башда чаба,
Ойнай, атыла,
Уьюбюзню
Тамларындан
Тамыза,
Аяларым толуп,
Ерге агъыза.
Язгъы янгур,
Явсана!
Къуй сувунгну!
Авлакълагъа
Янгурунгну
Яйып кьой!
Сувсап къалгъан
Орманланы, отланы,
Язгъы янгур,
Яйсан болуп

Чайып кьой!
Янгур сувгъа тойсун
Янгъан топуракъ,
Сонг гиер ол
Аллы- гюллю опуракъ.
Гюз гелгенде
Яхшы гелим аларбыз,
Сыйлы кьонакь гелсе,
Огъар саларбыз.
Бугюн бизге
Янгур гелген кьонакълай,
От-орманны кьыдыра
Шагъ кьонакъдай.

КЪАРТ АТАМ

Мени къарт атайым бар,
Таягъына таянгъан.
Эртен - ахшам олтурма
Огъар шанжал саламан.
Танг булан туруп атай
Танг яхшы этме суюе.
Инг биринчи гюн шавла
Ону башына тие.
Мени къарт атайым бар
Ап - акъ сакъалы булан,
Аралап къоя ону
Абзардагъы къыз,улан.
Эринмейли атайым
Ёммакъ айта яшлагъа.
Сонг яшлар учуп ойнай,
Ошап бала къушлагъа.

*Супьянат Мамаеваны
таржумасы*

АМИНА

Айгумова Амина

Юзюм Россияны кыблара районларында, Кавказда, Орта Азияда, Молдавияда, шолай да Волга озенни боюнда уллу майданларда оьсдюрюле. Юзюмню борласыны узуну 30 - 40 метрлеге етише. Яш борланы кябугьуну туюсю яшгьылт яда кыызгьылт, кьарт борланы кябугьуну туюсю буса непти бола. Юзюмню япыракьлары, аслу гьалда, авур яшыл туюсю, яйылмакь, чечеги увакь, туюсюз.

Юзюмню емиши – салкьынлары татли, гьар бюртюгюнде 1-ден 7-ге ерли урлугьу (сюеги) бар. О май – июнь айларда чечек ача, август – сентябрь айларда бише.

Бырингьы заманлардан берли юзюм бавурда, бюйреклерде, оьпкеде, шолай да юрекни кьантамурларында болагьан аврувланы сав этмек учун кьоллана.

Юзюм, ону суву адамны бюйреклеринде, уьфюрюгюнде ташны болмагьа кьоймай. Ондан кьайры да, юзюмню сувун узакь заман ичсе, адамдагьы кьанны давлениеси ёрукьлаша, аз бола.

Дарман гьисапда юзюмню яда ону сувун кьоллайгьанда, оьзге емишлени оьслювланы аз ашамагьа, сют-

ню, кьасны, минерал сувланы аз ичмеге, бир ёрукь таза гьавада кьыдырмагьа тарыкь. Суткада, 200-300 граммдан башлап, 2-3 килогьа ерли юзюм ашамагьа ярата. Юзюмню эртен ачкьарынгьа, эртенги ашны ашагьынча 1,2 – 2 сагьат алда, ашмакь пайдалы.

Юзюм тетиги бар тишлеге бек зараллы, оланы бирден-бир буза, шо саялы да, дарман гьисапда юзюмню кьолламагьа туюшген гезиклерде, тишлени сав этмесе ярамай. Юзюм ашагьынча яда ону сувун ичгенче, аш сода булан авзун чаймагьа герек бола.

Сиз билемисиз?

Бизин «Къаргъа ва тюкю» дейген ёммагъыбызгъа ошашлы, амма тюкюню орнунда хуртуя айтылагъан Японияда да ёмакъ бар. Къаргъа хуртуяны тута, ашама суюе, хуртуя буса огъар: – «Огъ, нечеде арив тавушунг бар сени, къаргъа, оьлгенче Будданы дуасын йырласанг ярамаймы магъа, жаным рагъат болажакъ эди», - дей. Къаргъа да йырлама авзун ача, хуртуя да сыргъалып тюшюп гете.

Бизин девюрден 1200 йыл алда яшагъан Египетни пиравуну (пачасы) III Рамзесни къабурундан алимлер ярма чепеклек тапгъан. Шо заманларда, гъатта айтылгъан пачалыкъны башчысына да къол тирменде тартылгъан ярмадан чапелеклер эте болгъан экен.

Бизин девюрден 2737 йыл алда Китайны императору Чен Нунюге ичмеге сув къайнатагъан вакътиде башы ачылып турагъан къазангъа къырыйындагъы уьлкюден бир нече япыракъ тюшюп къалгъан болгъан. Пачаны къаласындагъы адамлардан бириси, сари туюлю сувну ичип къарап, ону татывун бек ушатгъан. Шондан сонг чай бютюн дюнъягъа яйылып гетген.

Супьянат Мамаева

ГЪАЙЛЕК ЙЫР

Бёлей, бёлей, бебейим,
Сени оьсюп гёрейим.
Оьссенг, чабып ойнарсан,
Мени ялкъма кьоймассан.

Анавлагъа барарсан,
Къалавлагъа кьарарсан.
Къашгъагъа ер саларсан,
Гёк орманда чабарсан.

Кершенге сув тегерсен,
Гидивге ем берерсен.
Анавну жиелегин
Ашап тоуп гелерсен.

Бёлей, бёлей, бёлейим,
Сени оьсюп гёрейим.
Оьссенг, чабып ойнарсан,
Мени ялкъма кьоймассан.

МЕН ГЪАЛИ АГЪА БОЛДУМ

Мен гъали уллу болдум,
Бибей алгъанлар магъа.
Мени инивюм болду,
Мен буса болдум агъа.

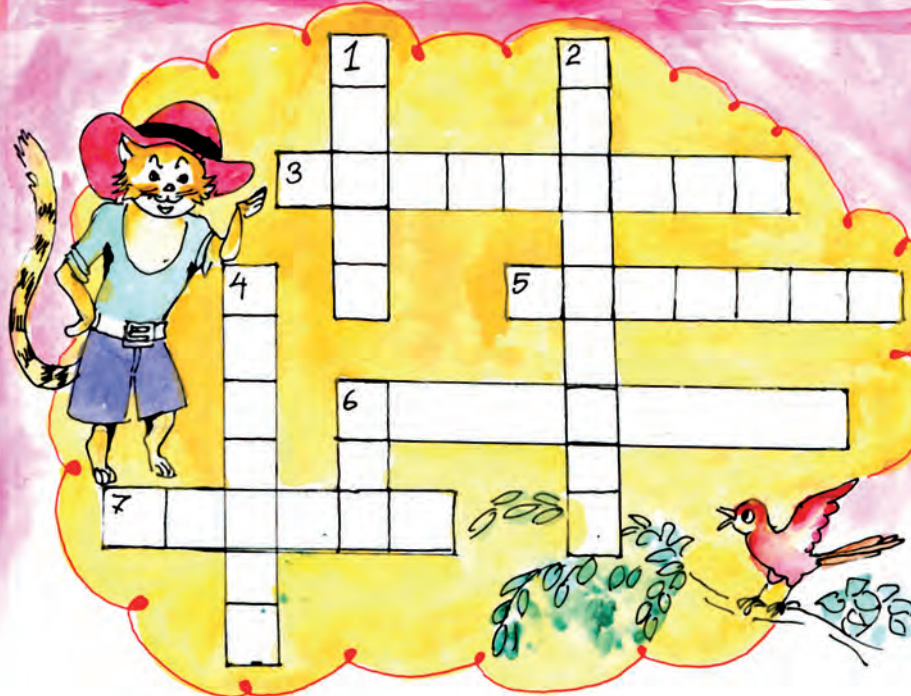
Гъали мен талашмайман,
Уьйлени де яймайман.
Инивюмню гъайлегин
Гъарсиллетип ойнайман.

Къарай магъа инивюм,
Гъарангъа ачып гёзюн.
Кюлей туруп тюшюнде,
Оьсюп де бара оьзю.

Бир эней, бир гериле,
Бир арив юхлай дагъы!
Юхла, инивюм, кьоркъма,
Къырыьингдаман агъанг.

КЪЫР ЕМИШЛЕР

Абдулкерим Сайитов

СОЛДАН ОНГЪА:

- 3 – муну аты – «гъайвандан» ва емишден биригип этилген къошма сёз;
- 5 – лап увакъ емиш;
- 6 – ону чертип ашай;
- 7 – гъармутну бир журасы;

ОЪРДЕН ТЮПГЕ:

- 1 – туршу-татли емиш; къаралдын болуп бише;
- 2 – тамакъ аврувгъа, ётелге дарман;
- 4 – бу емишни къайнатып, чай этип иче; дарман гысаплана;
- 6 – узунсув къызыл емиш; ондан, кёбюсю мурапа эте

Соколёнок

ISSN0206 - 7943

Къарчыгъа

5/2015

сентябрь - октябрь

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель
Правительство Республики Дагестан.

Журнал зарегистрирован федеральной службой по надзору в сфере связи и массовых коммуникаций.
Регистр. номер ПИ №ТУ5-0020 от 21 мая 2009 г.

Издается с января 1980 г.

Главный редактор
Мурад Ахмедов

Редколлегия:
Ш.Алишева (ред. выпуска)
П.Абдуллаева
А.Абдуллатипов
С.Алиев
Т.Зургалова (отв. секретарь)

Худ. редактор З.Даганов
Тех.редактор Т. Лузина
Художник М. Муталибов
Оформление обложки З. Даганов

Дата выхода в свет 13.11.2015г.
Тираж 1170 экз.
Заказ № 146

Типография: ООО «Издательство «Феникс пресс»
Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан «Редакция республиканских литературных журналов «Соколёнок» и «Литературный Дагестан».

Адрес редакции и издателя: 367025, РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, 55.

Кумыкский язык.

Индекс: на год - 63339,
на полугодие - 73904.

Цена свободная.